

Mary CHANNEN CALDWELL, *Devotional Refrains in Medieval Latin Song*, Editorial Cambridge University Press, Cambridge, 2022, 288 pàgines. Imatge de coberta: ms F, Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, f. 463r, incipit *De parte principio*. ISBN 978-1-316-51719-2.

Ens trobem davant d'un estudi necessari sobre la producció poètico-musical que es mou al voltant de la litúrgia, i, alhora, davant de la primera contribució completa sobre els refranys llatins compostos i transmesos durant l'edat mitjana. El focus es dirigeix, doncs, a aquella porció de text que, amb la mateixa música, es va repetint entre estrofa i estrofa i que conté la part més memorable i, en certs aspectes, previsible de la cançó monofònica i polifònica. De fet, el refrany és el moment clau per a la memòria musical dels cantors, el que queda quan ja s'ha oblidat el text i la melodia de la resta del cant. Aquestes peculiaritats determinen uns factors d'unicitat tant en l'acció performativa com en la modalitat de transmissió dels repertoris amb refranys. A les fonts normalment només s'apunta el refrany una vegada, deixant entendre la seva reiteració al llarg de la cançó, sovint associat a moviments de dansa o també a l'alternança entre tots i sol. En cada cas concret, són refranys itinerants que caracteritzen cants diferents i que tenen valor intertextual, com a portadors de valors religiosos relacionats, potser, amb algun corrent religiós o comunitat monàstica.

El llibre es divideix en 5 capítols amb introducció i conclusió, un llistat del repertori amb indicació de la font i el full de referència, una àmplia bibliografia i índexs. Cada capítol analitza un aspecte específic del refrany llatí: la manera d'entendre el temps cíclic i històric; la urgència en la transmissió de valors amb finalitats educatives; els sentiments d'identitat de comunitats religioses, i, finalment, la funció del refrany com a element de cohesió i vehicle de transmissió de memòria en el seu passatge als repertoris vernacles.

Al primer capítol, amb el repertori devocional relacionat amb el calendari litúrgic, s'investiga com les cançons poden estructurar el temps i la seva percepció, i com en un diàleg amb el seu model de referència poden unir passat i present. Es tracta dels cants que segueixen el pas del temps litúrgic, remarcant el calendari solar i lunar. Al segon capítol, cada cant es relaciona amb l'*hic et nunc* de cada moment, especialment els cants narratius d'episodis bíblics que fan servir el refrany com un reclam al present, un eco que reactualitza els fets passats en un *illo tempore* mític.

Al tercer capítol, els cants que expressen valors comunitaris i que, seguint la forma responsorial, alternen el "nosaltres" en el refrany amb el cant individual de

l'estrofa es poden llegir com a alternança performativa entre *tutti* i *solo*, fent entrar la dansa litúrgica com a potencial expressió corèutica. Channen, pel que fa a la qüestió, indica diferents possibilitats i, sense deixar cap porta tancada, també dona cabuda, a més de la possibilitat real d'incloure la dansa, tal i com suggereix la il·lustració de la coberta dels cinc clergues que s'agafen les mans simulant un moviment coreogràfic, a una lectura metafòrica de la manifestació corèutica.

Els capítols quart i cinquè s'ocupen de la codificació dels refranys a les fonts que, a través de les inscripcions, les rúbriques i els *marginalia*, aclareixen què cantaria cadascú i, sobretot, de la funció de les fonts escrites en aquest context. El quart capítol s'ocupa dels refranys que viatgen de repertori en repertori, els refranys itinerants que tal vegada apareixen només al final o al principi, fent la funció de ganxo per a la memòria. Finalment, el capítol cinquè encara s'ocupa de refranys itinerants entre repertoris en llengües diferents, com ara els de la miscel·lània de St. Víctor, ms Engelberg 314, o els textos del Llibre Vermell d'Osory, ambdues fonts amb notació o sense, que testimonien l'estreta relació entre refranys llatins i vernacles a través, sobretot, de la pràctica de la contrafacció.

En aquest estudi es cataloguen 400 cants (*conductus, versus, cantilena, cantio, prosa, planctus* i *rondellus*) que indiquen la importància dels cants llatins amb refranys en la vida de les comunitats religioses. Un fenomen que es planteja en la seva complexitat i que preveu per a cada refrany els processos de creació, transmissió i interpretació. La producció d'aquest repertori acaba essent una eina que les comunitats monàstiques fan servir per a comunicar-se amb el món extern, a més de teixir ponts entre repertori llatí i vernacle. L'anàlisi dels refranys als 400 cants presentat per Channen (procedents de manuscrits de França, Itàlia, Irlanda i altres països, en un arc temporal que va des dels *rithmi* del segle XII, incloent-hi cançons que s'anomenen *nova cantica*, fins a les fonts impreses de cançons medievals del XVI) ens dona una visió clara de la seva posició dins de la cançó, seguint cada estrofa o bé essent inclòs com a part de les estrofes (el *rondellus* remarca la forma del *rondeau* francès, que representa el 20% del repertori). Aquestes peculiaritats formals constitueixen el fil conductor per a la determinació d'implícacions performatives, interpretatives, funcionals i també relacionals amb el repertori de la cançó vernacle.

El valor d'aquesta investigació resideix, doncs, en la descoberta i anàlisi d'un repertori, el devocional en llatí, que no disposa de gaire estudis. A més, la perspectiva és interdisciplinària, ja que va més enllà de l'anàlisi poètica i musical, deixant-se conduir per uns criteris en la tria dels repertoris a partir de les tipologies de refranys; un plantejament que permet que l'autora superi les barreres de la classificació per gèneres i zones geogràfiques i segueixi itineraris relacionats

amb els contextos vitals en què els refranys es creen i circulen. L'autora no només identifica les fonts i les seves tradicions codificades, incloent-hi fonts sense notació musical amb evidència d'interpretació musical, sinó que també analitza l'estat de variabilitat en la transmissió i performativitat del repertori devocional en llatí i dels processos mnemotècnics que n'afavoreixen la difusió i pervivència, fent servir els refranys com a portadors de memòria, més enllà dels límits de la cançó individual que els conté.

Maria Incoronata Colantuono
Universitat Autònoma de Barcelona
mariaincoronata.colantuono@uab.cat
<https://orcid.org/0000-0001-6628-0971>